

BÖLCSÉS-ZETÜNK NYELVE.

Megindítjuk vizsgálódásunkat egy eléggé érdekes kérdésre vonatkozólag. Azt akarjuk látni mindenek előtt, milyen a magyar bölcsészeti nyelv? Ezt a kérdést azért vetjük fel, hogy önmagunknak tudjunk majd válaszolni azon felteendő második kérdésre: mennyiben van igazuk azoknak, a kik lépten-nyomon azon váddal állnak elő, hogy a magyar bölcsészeti nyelv nagyon tökéletlen, fejletlen, kezdetleges. Ezt a vádat éppen nem a német bölcsészek szokták a mi fejünkhöz vágni, mert hiszen azok a valódi magyar bölcsészeti irodalmat nem is ismerik, hanem maguk a magyar bölcsészeti írók, a kik keservesen megírván értekezéseiket s műveiket, a fáradtságos munkálkodás folyamata alatt, gyakran fájdalmasan tapasztalják azt, hogy az agy termelte eszmék külső kifejezői, a nyelv szavai, sokszor messze mögötte kullognak annak, a mit írójuk valósággal elgondolt vagy legalább elgondolni teljes jóhiszeműséggel vélt. Már pedig minden írónak az a főtörekvése, hogy felölelt tárgyát olvasójával lehetőleg megértesse, mert csak ez által válik műve tanulságossá s ő maga a közönség oktatójává.

Valljuk meg az igazat mindjárt most értekezésünk bevezető soraiban s ez az, hogy ha a mi magyar bölcsészeink az íróról általában adott meghatározásunk keretében mozognának, könnyen tárgytalanná válnék az, a mit elmondandók vagyunk. Ha ők csak arra törekednének, hogy érthetően irjanak, hogy művek tanulságos legyen s maguk velünk szemben az oktató szerepét játszáék, úgy mindenkor bizvást célt érnének. Azokat a nehezeknek kikürtölt bölcsészeti fogalmakat könnyedén fölfoghatná mindazon olvasó, a ki az A B C-e utvesztőjén szerencsésen keresztül haladt. Kiderülne, hogy a valódi bölcsészethez, még ha az magyar nyelven szólal is meg, mindenek előtte a tiszta, szabatos irány kivántatik meg. Ámde más az, a mit a mi magyar bölcselőink elakarnak érni, a mint azt majd kimutatjuk, s ez az oka annak, hogy a magyar bölcsész még mindig nem leli honját e hazában.

I.

Bizonyítgatnunk is fölösleges azt, mert hiszen magyar böleseleti irodalmunk tesz róla fényes tanúbizonyságot, hogy a mi bölesekedésünk túlnyomólag német befolyás alatt fejlődött s ma is meglehetősen Germánia emlőin táplálkozik. Távolságot legyen tőlünk hogy ezt vádképen említenők fel. Sőt igen is természetesnek kell találnunk, hogy valamint a magyar irodalom egyéb ágaiban, úgy a bölesekletiben is a hozzánk legközelebb levő s leghozzáférhetőbb német irodalom dajkaságára bukkanunk. Hanem az bizonyos ismét, hogy ezen német befolyást lassanként háttérbe kell szorítanunk, sőt ki kell küszöbölőnünk, ha azt akarjuk megmutatni, hogy a bölesekedés terén is a magunk lábán vagyunk képesek járni, s oly elméket termelni, melyek határozottan megmutassák azt, hogy a magyar agy az elvont eszmélkedés körében szintoly otthonosan érzi magát, mint a kiválóképen bölcsészettinek ösmert német. Mert azt a leghatározottabban elfogadjuk a mit Böhm Károly a „Magy. Phil. Szemle“ 1885. II-ik füzetében mond, hogy a philosopháló erőt felkölteni, a philosophia terén önálló munkásságra buzdítani, a földolog, mivel az önöllő törekvés az, mely az e fajta termékeknek specialis magyar értéket ad, s nagyon is igaz azon következtetés melyet a felállított tételből von „hogy a magyar philosophián fordításokkal segíteni nem lehet“ mert „a philosophia a szabad, önálló gondolkodás mestersége, s ha ezt elveszük tőle, eltűnik a philosophia is“.

A szabad, önálló gondolkodás mestersége, a mit tehát mi a magunk nyelvén bölcsészettnek fogunk nevezni, föltétlenül megköveteli azt, hogy önálló, saját benső természetének leginkább megfelelő nyelvvel rendelkezék. E nélkül mindig idegen dajkaságra szorúl s fölállozza éppen azt, a mi lényege, az önállóságot. A mi régibb írőink érezték ezt, s igyekeztek is azon, hogy a magyar bölcsészet, kibontakozva idegen pólyáiból Árpád zengzetes nyelvén hatalmasan szólaljon meg. Megkellett teremteni azon műszavak összeségét, melyek a bölesekleti fogalmak lehető hű kifejezői legyenek; létre kellett hozni a magyar philosophiai műszótárat, s ez által írőinknak biztos alapot teremteni arra, hogy eszméiket fenakadás nélkül, világosan, szabatosan fejthessék ki ne csak a belletristika, historia, hanem, a mi épen szóban forgó dolog, a philosophia terén is.

S ugyanazért a magyar tudós társaság már 1831-ben a nagy szótár előállítására vonatkozó előkészületei alkalmával gondoskodott arról, hogy a magyar philosophiai műszótárt is előállítsa, a mely Budán 1834-ben meg is jelent. Az immár éppen félszázaddal ezelőtt napvilágot látott Philos. műszótár keletkezésének körülményeiről érdekesnek tartjuk a következő dolgokat főlemlíteni. Ezen sok tekintetben derék, s mondhatjuk ma sem elavult művek munkásai a következő tudós társasági tagok voltak u. m.: Imre János, Berzsenyi Dániel, Szilassy János, Szalay Imre, Dohovics Bazil, Ercsei Dániel, Fábrián Gábor. A művet magát szótári rendbe Szalay Imre szedte s beadta 1834. júliusában. Elfogadtatott pedig a műszótár az 1834. október 27-ki ülésén.

Mielőtt érdemlegesen hozzászólnánk magához a műszótár anyagához, meg kell említenünk, hogy 44 irodalmi mű volt az, melyet alapul a vállalkozó munkásoknak kiosztottak. Ezek között három volt kézirat u. m.: Dohovics Bazil a megmagyarosítandó latin műszavakról. 1831. Imre János philosophiai kis szótára, előkészületül a nemzeti nagy szótárra 1831. Kecskeméti Csapó Dániel műszavainak gyűjteménye 1830—34. Négy időszaki folyóirat u. m.: Erdélyi Muzeum I—X. füzet 1814—18. Felsőmagyarországi Minerva 1826—1833. Sas 1830—33. és a Tudományos Gyűjtemény. Az akkori bölcsészeti irodalom a következő műveket szolgáltatva alapul, u. m.: Ercsei Dániel. Philosophia. 2 darab. Debreczen 1813—17. Philosophia historiája Debreczen 1825. Fejér György Az ember kiformaltatása gondolkodó erejére nézve vagyis a közhasznú logika. Pest 1810. Horváth Ádám Psychologia. Pest 1792. Köteles Sámuel Logika vagy az értelem tudománya. Kolozsvár 1809. Az erkölcsi filosofiának eleje. M. Vásárhely. 1815—17. Ruszek József. A filosofiának előljáró értekezései. Veszprém 1812. Sartori Bernárd. Filozofia magyar nyelven. Eger 1882. Sárvári Moralis philosophia. Thesarovich Gábor A logica avagy a gondolat mestersége talpkövei, melyeket rakott Storchenau Zsigmond, németből fordítva N. Várad 1820. — A Metaphysica avagy az elméményes filozofia talpkövei, melyeket összerakott Sels Henrik, deákból fordítva. N. Várad 1828.

Ha a már itt említett műveket, a több mint félszázaddal ezelőtt nagyon is fejletlen irodalmat vesszük figyelembe, lehetetlen, hogy

tisztelettel ne adózzunk azon úttörő munkások emlékezetének, a kik a maiakhoz képest rendkívül tökéletlen eszközökkel, aránylag valóban tökéletes művet voltak képesek létesíteni. Nem azt mondjuk ezzel, hogy az 1834-ben kiadott műszótár egy és más tekintetben ma már nincsen túlszárnyalva, mert azt maga a Czuczor-Fogarasi-féle nagy szótár annyiban mindenesetre túlszárnyalta, hogy a philosophiai műszótár felhasználhatóbb anyagát a saját testébe felölelte, hanem azt hangsúlyozzuk, hogy a mi az 1834-ben kiadott műszótárban mint anyag jó, az valóban annyira jó ma is, hogy azt bölcsészeti nyelvünkben kiküszöbölni, helyette jobb, használhatóbb szavakat, kifejezéseket kovácsolni éppen nem lehet.

S itt bizonyíthatjuk be gyakorlatilag azon már egy mult alkalommal odavetett állításunkat, hogy a nyelvnek a költők adnak irányt, s magára a tudomány nyelvének alakulására is döntő befolyást gyakorolnak. Mert azt látjuk a philosophiai műszótárból dönthetetlen tényként kiemelkedni, hogy a bölcsészet tulajdonképeni céljaira is azok a legjobb szavak, melyeket a költők szolgáltattak. Kazinczy az abstractumot elvont-nak fordítja; ugyan a mai böleselők értelmezhetik-e találóbban, a fogalomnak megfelelőbben, a nyelv geniusával megegyezőbben? Ez a szó a Csere encyclopaediájában még „a maga erejét való.” Világos, hogy még a Nyelvőr sem cserélné fel Kazinczy szavát, a mely a mai philos. író által is akadálytalanul használható azon monstruosus valamivel, a melylyel az encyclopaediában találkozunk. Bölcséleti írók a categoricus imperativussal gyakran kénytelenek leszámolni, s alig hihető, hogy ha már magyarul akarják azt, már úgy a hogy lehet megközelítőleg kifejezni, ne Berzsenyi feltétlen vagy egyenes észparancsát válasszák, Szilasynak „okvetetlen parancsa” vagy éppen „az eredeti észfogásokból származó parancsolata” ellenében, a mely miután nagyon is magyaráz, önmaga válik egészen érthetetlenné. A doctor-szóra, mely különösen korunkban igen nagy szerepre vergődött tudományos társadalmi köreinkben Vörösmarty a tanár-t találta megfelelőnek, s ha a merev nyelvészeti érveket figyelmen kívül hagyjuk valóban helyesen, mivel a tanár = tanító, a ki tanít, a mit a doctor-szó eredetileg jelentetett is, azonban a Lexicon terminorum technicorum Buda 1826. idevonatkozólag az oktatót ajánlja így okoskodván: oktató inkább mint tanító, mert a lovat is tanítják és csak az embert oktatják. Ma azonban a fogalom helytelenül értel-

meztetik, azt mondják a doctor = tudós, holott ez nem igaz, mivel a tudós-nak megfelelője a doctus. A genius szintén olyan szó, melynek magyar jelzésére bizonyára meg fog maradni Vörösmarty nemtőszava, noha ezt alig tarthatjuk szerencsés alkotásnak, oka pedig, hogy megmarad egyszerűen az, hogy Fáy különő lélek-je alkalmatlanul hosszú s olyat fejez ki, mint a nemtő t. i. semmit. (? Szerk.) Puky kény, indulat, tulajdonsága többet fejez ki, de nem a geniust. Thzarovich elmekénye erőszakolt. Imre szavai: daemon nem magyar, észlény, őslény, életör, védangyal, sugárló, istenfi, szellem, kedv sok mindent sejtetnek csak a geniust bajosan. S így bár a nemtő voltaképen igen is poetikus, nyelvészetiileg igazolhatlan, faute de mieux, életben marad még sok ideig. Kunoss egyén-szava az individuumra okvetlenül helyes s a vele versenyző egylek, egyded, egyed, különd, kölönd, különy, önnözet a Barczafalvi kedvenc szava, sőt a rideg személy, rideg való, melyet Szilasy, valamint egymá a dologra és egyki a személyre vonatkozva Fogarasi ajánlottak tekintetbe nem is vehetők. Tárgyunktól messze elterelne, ha tovább is azt mutogatnánk, a mit úgy sem vonhat senki sem kétségbe, hogy a költők a nyelvet, még a tudósok műnyelvét is alakítják s valóban a tudós leghelyesebben jár el, ha a költők útmutatásait becses figyelmére méltatva a nyelv kezelésében a költöket veszi irányadéknak.

II.

Nagyon kívánatos, hogy a tudományok minden ága, tehát a bölcsészet is általában érthető nyelven szólaljon meg. Ez alatt nem azt értjük, hogy a lehetetlenséget igyekezzék megvalósítani, s okvetlenül úgy irjanak böleselőink, hogy műveiket azok is megértsék, a kiknek semmiféle alapfogalmaik nincsenek, hiszen az ilyenek, úgy sem olvasnak bölesészeti értekezéseket, s az ilyenek iránt nem is érdeklődhetnek; hanem azt föltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy minden tudományos művelt ember, minden bizonyos alapfogalmakkal tisztában levő, helyesen gondolkozni képes magyar ember, ha már kezébe veszi egyik-másik philosoph munkáját, ne csak sejtse azt, hogy az magyarul van, bár nem érthető, de azt a minek, ha már valaki magyarul ír, csakugyan érthetően kell írva lennie, pogány fejtörések nélkül kényelmesen meg is érthesse.

Ámde ellenvetik némelyek, a philosophia nem mindenkinek való s a csekély számú beavatottak csakugyan megértik a talán nehézkes, döcögös, sőt magyartalan magyar bölcsészeti írók is. Ezt az ellenvétést azért nem tekinthetjük komolyan elfogadhatónak, mivel a bölcsészet éppen úgy általános érvényűvé igyekszik tenni az igazságot mint bármely más tudomány. Sőt egyéb szaktudományok fölött még azon előnye is meg van, hogy valóban nincs oly tudományszak, mely előle elzárkózhatnék, melyre szüksége nem volna s így okvetlenül általánosabb érvényű valamenyinél. Így levén, fokozott mérvben az a kötelesség háramlik bölcsész íróinkra, hogy gondolataikat csakugyan törülmetszett magyarsággal fejezzék ki, s ez által a philosophiát minden arra való művelt egyénre nézve életszükséggé tegyék. Ugyan ki bírná élvezettel olvasni Aristoteles psychológiáját Haberern Jónathán fordításában? Olvasva a magyar Aristotelest, önkénytelenül a görög szöveg után nyúlunk, hogy megérthessük, s ha nem tudunk tudunk görögül, úgy még megközelítő fogalmat sem alkothatunk magunknak arról, a magyar fordításból, hogy Aristoteles mit akart mondani. Nagy és tiszteletreméltó szorgalom, felette kínos vajúdás eredménye pedig ez a magyar Aristoteles, mely mivel talán csak a beavatottak szemmeltartásával készült, a kiknek kell tudniok görögül s így nélkülözhetik a magyar szöveget, célját épen az által téveszti el, hogy élvezhetetlen s érthetetlen mivoltában, teljesen elszigeteli Aristotelestől az egész művelt közönséget. Pedig, ha készpénzül veszszük azon ítéletet, melyet épen Haberern „Aristoteles és befolyása az új bölcsészetre és az életre“ című akadémiai székfoglalójában 1867. Aristoteles egy nagy ismerője után idéz, „hogy a politika bevégzetlen alakjában is a mint most bírjuk, a legnagyobb és a leggazdagabb, mi a régi korból, sőt ha az idők különbségét tekintetbe vesszük, a legnagyobb, a mit egyáltalában véve a politikai theoria terén valaha, nyertünk“ talán csak illendő és szükséges dolog lenne iratával közelebbről is megismerkednünk? Ámde ez nem lehet ez időszertint, csak annak a ki görögül tud, s így a nagy szorgalommal és fáradsággal készült Aristoteles véka alá rejtett méces, a folyam ágyába vasasládában lesüllyesztett kincs. Avagy van-e olyan elszánt bölcsész kedvelő, a ki élvezettel olvasná s mindenek felett megérteni képes lenne Szeremlei Gábornak Az új philosophia szellemvilági fejletében Pest 1841. különben igen érdemes, s a korviszonyok tekin-

tetbevétele mellett igen érdekes, figyelemre méltó munkáját? Avagy ezt a beszédet (B. cselekvő szellem-philosophia 152. l.) „az állatszükségképen csak úgy lehet okossá és oktalaná, ha valamennyi okos és oktalan teremtesek állatok — a szükségképeniség, a kell tehát egyetemiségre vitetésben áll.“ Vagy ezt: „A rossz vagy kellemetlen nem egyéb mint az énnék, mint egyesnek a kellnek mint összesnek határába magát tenni nehezen esése, — az énnék, a kell-el mint összessel, ellentétbe maradása“, — magyar szavak keserves összetétele ez, melynek olvasása gyötrelem, megértésére pedig kizárólag csak Schelling daemonológiája képesítene! Kerkapoly Károly logikája hírnevéssé vált azon esodálatos, körmönfont meghatározások által, melyeket benne lépten-nyomon találunk, azonban az igazság érdekében megjegyezzük, hogy a hegeli homály, a szavakban való nagyzás nemcsak az ő philosophiájának kiváló tulajdonsága, hanem sok másokéi is, a kiket magyar philosophusoknak ismerünk. Csak még egy nembe vágó példát akarunk idézni. Böhm Károly irt egy sok tekintetben derék, nagy tanulmányra valló, azonban mindeddig nélkülösen nem méltányolt művet *Az ember és világa*. Bpest 1883. E mű több helyén a felfogás oly érdekes, mondhatni eredeti, hogy kívánatos lenne annak mentől tágabb körökben terjedése. De ebben is ott találjuk a nyelv Scylláját és Charybdisét lépten-nyomon, mely élvezetünket megrontja. Ime a 260. lapon a valóságot következőleg magyarázza: „A valóság az alanynak kivetített alkotása, abban nem rejlik semmi, a mit az alany belé nem rakott volna, s ha valami ezenkívül mégis rejlenék, az nem valóság az alanyra nézve s így nem is lehet ismereti tárgy.“ — Vagy: „Mihelyest — a valóságban csak a mi tőlünk alkotott képeket láttuk, a lépés kép és ismerési tényezők között eszközölhetővé lőn s az ellenmondás megszűnt.“ Vagy a 265 lapon: 108. „Az alapfeltétel mely alatt a világ képe s így megérthetése lehetséges az alany-tárgy megválásában keresendő. Alany nélkül tárgy sem létezik s így azon törvény, a mely ezen megválást szabályozza, az ismerés alap törvénye s azon functio, mely ezt eszközli a világkép keletkezésének realis s megértésének logikai feltétele. A cselekvés maga a kivetítés, mellyel az alany az öt korlátoló határokat magától eltávolítja s a szabályozó törvény az oktörvény.“ A 273. lapon az anyag és erőről szólva: „A lényeknek ezen két határozománya nyilván minden valóságban együtt jár. A mennyiben a

valóság a szemlélt cselekvő, annyiban a valóság az anyagi erő; ha e két határozmányt különvesszük, egyik sem felel meg a valóságnak. Mert szemlélni csak a cselekvőt lehet, a cselekvő pedig számunkra csak annyiban van, mennyiben hat, kivetítettik és szemléltetik.“ — S ezzel kapcsolatban a 278. lapon: „A mennyiben tehát minden dolog az alany számára csak úgy van ha szemléltetik, az az szegez-tetik, e szemlélet pedig a tér- és idő formáihoz van kötve; annyiban minden tárgyról áll a tér- és idő, mint állítmánya s annyiban tér- és idő a szemlélet kategóriái.“ — „A tárgyat azonban az alany is cselekvésével szegezi s a tárgynak ő reá történt hatása folytán szegezi.“ Ime tehát Böhm kiválóan jeles művében a következő, itt kitüntetett, s nagyon is erős magyarázásra szoruló magyarosított germanismusok azok, melyek a mű zavartalan olvasását lehetetlenné teszik, ezek: kivetíteni. Azt kérjük mi akar ez lenni? Lepés? bizonyára valaminek valami által fedése? Szegez szegeztetik, valószínűleg=wird fixirt?! De hát mindezeket a fogalmakat nem lehetne teljesen érthetően kifejezni? Szükséges-e az hogy a magyar philosoph érthetetlen legyen? Kivált olyan philosoph a ki érdemleges munkát végez, a ki eszméket költ, s a kinek ennél fogva arra kellene törekednie, hogy mentől többen megértsék? De bármerre tekintünk ugyanezen bajokra bukkanunk, csak hogy még erősebb kiadásban.

Böhmnek csakis az a baja, hogy némely erőszakolt műszavai nem érthetők, s ennek következtében egynémely mondatának értelme szenved, mások azonban annyira viszik az érthetlenség terén, hogy egész mondatalakításaik képtelenségekké válnak. Ilyen példára bukkanunk egy értekezésben (Dr. Horváth Cyrill élete és bölcsészete. Magy. Philos. Szemle 1885. I. füzet), mely a többi közt így beszél: „Fischer Kuno System der Logik und Metaphysik“ című művében, így szól: „A lét mint fogalom ellenmond önmagának, mivel mint fogalmat szintűgy igenelni, mint tagadni kell. Az igenlő nyilatkozás tevés, a tagadás megszüntetés. Tehát a létről mindkettőnek egyszerre érvényesnek kell lennie, szintűgy annak hogy van, mint annak hogy nincs, minthogy a lét és semmi egysége levés.“ „A lét és semmi egysége t. i. a levés azon összerűség, melyben a lét és semmi relative különböző. Azonos, mivel a lét lett valamivé, tehát még nem az, a minek lennie kell; különböző, mivel mint igenlés viszonylik a semmihez mint tagadáshoz.“ Ime ezek összefoglalt magyar szavak, itt-ott

nagy erőszakkal együvé erőszakolva, hanem azt kérjük, ez hát a magyar philosophia nyelve? Hát jogosult a tudomány terén az ilyen üres, semmit nem mondó galimathias, még ha azt százszor Kuno Fischer mondaná is? Hát lehet az ilyen beszéddel értelmes emberekre komolyan hatni? Vajjon nem adunk-e igazat Kerkápoly ezen meghatározásának: azon külső a melynek külseje van, épen olyan belső, mint a milyen külső azon belső a melynek belseje van? Hát a philosophia ma sem lenne egyéb, mint a nagyokat mondás művészete?

Más modorban szintén furesa magyarsággal találkozunk a Szemle egymás cikkében, a mely a Magy. Philos. Szemle feladatáról elmélkedvén arra tér, hogy nálunk a böleselkedés meglehetősen kezdetleges arculatú, mivelhogy idegen alapokra van fektetve. Igaz ugyan, hogy „holmi historiai problémák nálunk is föl-föl vetődnek; sőt eredeti nemzeti typossal, némi tradíciókkal, nemzeti missióval stb. szintén dicsekszünk“ ámde mindez csinált virág. Majd így folytatja: „Már mindaddig, míg a mai cultur emberiség összes naturellje s habitusa nem a mi typusunkat absorbeálja, hanem mi absorbeálva, azt a magyar geniust a kor csúcsára nem emeljük: mindaddig a böleselet önálló fejlesztésének külső föltételeit nélkülöznünk kellene“. Ime e cikk szintén olyan nyelven szónokol, melyhez ha nem kell is magyarázat annak a ki latin iskolába járt, mindazáltal fülsértő. A magyar bölesészeti nyelv olyan tiszta, hogy az ilyen irányt bátran a sutba lökheti minden igazi magyar böleselő, a kinek érzéke van a nyelv kezeléséhez, s eszméje a könnyen összesimuló tiszta magyar szavak összekötéséhez. Ámde gondolni is kell egy kissé gondolataink közegére a nyelvre, s nem csak úgy hányd-el vesd-el módra leírni azt, a mi a tollunk hegyére kerül. Az ilyen huszár-deákságnak belezavarása a magyar mondatrészek közé, ha nem szenvelgése a tudálékosságnak, úgy fel sem vevése mindannak, a mi a nyelv ügyében immár elvégeztetett s kicsinylése azon közönségnek, melyhez szólunk. Beszéljünk tisztán, világosan, szabatosan magyarul s ha van cikkünkben tudomány, az arravaló olvasó meg fogja azt érteni úgy is, míg ellenesetben a huszár-deákság sem fog segíteni dolgunkon semmit.

III.

Miután pedig mindezen bizonyítékokra rendesen az szokott a válasz lenni, hogy azért bajos törül-metszett magyarsággal írni a philosophiáról mivelhogy, a mint azt a németek, a mi mestereink orbi urbi kürtölik a magyar ember nem arravaló, hogy bölcsészeti elmélkedésekbe mélyedjen, sőt a mint ugyanazok azt az altáji nyelvek alkotásából igyekeznek kiböleselkedni, a mi már igazán altáji philosophia, hogy ezek a nyelvek, tehát a magyar is a többiek között nem alkalmasak mélyebb, böleseleti fogalmak kifejezésére s ez okon nekünk igazi, megbízható philosophiai műnyelvünk nincs is, ebből következik, hogy magok a mi magyar philosophjaink is belenyugodván végzetőkbe, nem is nagyon igyekeznek a tősgyökeres magyar kifejezésekre, hanem mondjuk ki, szolgálilag törekednek másolni a szent német szavak olyan a milyen értelmét.

Pedig ha beletekintenének abba a műszótárba, mely ezelőtt 50 esztendővel készült, láthatnák, hogy igenis van megbízható phil. műszótárunk, melyben jóformán mindazon fogalmak kifogástalan magyarsággal adatnak, melyekkel a mi böleselőinknek műveikben dolguk lehet. Igaz, hogy ennek létesítése éppen nem vala könnyű munka, abban a korban, a mikor a magyar irodalom általában fejletlen, a böleseleti pedig majdnem semmi sem volt. De az akkori gondolkodók megküzdtek a kezdet nehézségeivel s többé minket nem menthet semmi, ha irataink homályosak, ha kifejezéseink nem magyarosak, sőt az elmarasztal, mert arra mutat, hogy a német járszalag nélkül önállóan gondolkodni és írni képesek nem vagyunk. Pedig komolyan szólva itt van már annak az ideje, hogy a magunk eszével gondolkozzunk, s ne legyünk többé Germániának izetlen majmolói.

De hát ninesenek-e meg a mi phil. műszótárunkban mindazon jó magyar kifejezések, műszavak, a melyekre szükségünk lehet? Nézzük meg tehát kissé közelebbről, milyen is a magyar bölcsészeti nyelv?

A n a l o g i a kétség kívül olyan szó a mely gyakran előszokott fordulni philosophálás közben. Ezt hasonlóság, hasonlítás, hasonlatnak adja Imre; egyformaságnak a Lexicon; nyelvszokás, hasonló eset, egybehasonlító okoskodásnak Ersei; regulásságnak Magda; hasonlóságnak Pauly; egyenlőségnek a Közhasznú; hasonlatosságnak Kőteles;

szinténségnek Ruszek. Nagyon világos hogy a hasonlat ma is azon módon helyes, s nincs okunk arra hogy ha per analogiam akarunk beszélni, ne mondjuk azt hogy hasonlattal szólva, mivel ez csakugyan azt jelenti, s kár lenne ezen egészen beváló kifejezést valami mondva csinált nyomorékkal feleserélni. Ebből következik hogy az analogicus=hasonlatos, röviden hasonló és analogum *αναλογον*=hasonló szintűgy jó. Mondjuk ezt analog eset, s ez magyarul a hasonló eset.

Analysis és synthesis szintén gyakran előforduló fogalmak. Cserénél az analysis még elosztás, s valóban a fogalom benső természetének megfelelőleg igen helyesen! Csak hogy a műszótárban már ott van: a fejtegetés, taglalás, szétbontás, elválasztás is. Sőt ott van a methodus analytica = boncoló és synthetica = összerakó módszer, a mint az Kötelesnél előfordul. S a synthesist hogyan is értelmezi a műszótár? Összekötés, egybetétel, összevetés, egyeztetés; a syntheticust pedig összetevő, egybekötő, összekötő, egyeztetőnek. Tehát a methodus analytica ma is leghelyesebben boncoló-, a synthetica pedig összetevő módszernek nevezhető.

Quantitas és qualitas előbbit Barczafalvi és Köteles már mennyiségnek ösmerik, noha még Dohovics mekkoránynak, Szilasy pedig időmértéknek írja, utóbbi pedig Imre szerint minőség, noha még dívott a minemőség, mifeleség, micsodásság. S vajjon nem maradt-e fenn maig s fog fenn is maradni a quantításra a mennyiség s a kvalitásra a minőség mint helyes műszó? Sőt még az ily szokatlannabb kifejezésre is volt magyar közszó, mint a quidditas=miség. Ki tud helyette jobbat ma is?

A subjectum Cserénél még alávettetett dolog s a műszótár rendkívül ingadozik ezen fogalom meghatározásában, s ott találjuk rája a következő kifejezéseket: talpvaló, jegyző, tárgyazó, személy, tárgy, személyvalóság, alság, való, alak, neveződött, alatték, alázat, tétetmény de ám a többi közt ott találjuk az alanyt is, melyet nem vagyunk hajlandók mással feleserélni. A praedicatum-ra Szilasy s a Lexicon az állítmány szót már ösmerik, noha mások még viaskodnak értelmével s hívják mondatnak, nevezetnek, jegygondolatnak, mondéknak, mondatmánynak, állításnak, mondódottnak és mint némely mai logikák mondománynak. Azonban az alany és állítmány

diadalmasan fennmaradt, s nincs okunk arra, hogy mással helyettesítsük.

A *praejudicium*-szóról eszünkbe jut, hogy br. Wesselényi Miklós ezt balítéletnek nevezi igen találóan. Igen jó lenne divatba hozni Döbrentei előitélete helyett, a mely jobban tapad ugyan a latin formához, de nem fejez ki voltaképen semmit. A műszótárban még ez alakban is előjön helytelen itélettétel, a mely kifejezés vétetett a következő érdemes munkából: *Pictetus Benedek*. A keresztyén ethicának summás veleje, deákbold magyarrá fordította B. Vargyasi Dániel Polixena br. Vesselényi István hites társa. Kolozsvárt, 1752.

Hát azt kérjük van-e a *hypothesis*re ma is más szavunk mint a feltétel, felvétel? Vagy a feltevés? Ezeket már mind ösmeri a műszótár, még feltét alakjában is. Ott vannak ugyan az aljazás, aljázat, alázás, alázat, ítélet eleje, költelem, hozzávetés, gyanítás, gyanúság, vélekedés, de ezek közül közkeletűvé nem vált egyik sem, míg az elől említettek ma is általános érvényűek minden bölcsészeti munkában.

A feledhetlen emlékezetű Márton István szerint, a ki Krugot azért fordította németből latinra, mivel a magyar nyelvet alkalmasnak tartá ugyan mindenféle tudományra, a mit gyakorlatilag bebizonyított azzal is, hogy latin és görög *grammaticat*, sőt keresztyén *theologusi morált* vagyis erkölestudományt is irt anno 1796, ámde a *philosophalás*ra nem, tehát Márton István szerint az *idea* = olyatén *repraesentatio*, melyet a testi világban nem létesíthetni, s ugyanezért az ideale nála még *mustra*, ámde a műszótár utóbbira az *eszményt*, a mit ma is használunk ismeri, s előbbire az *eszmét* szintén. Nem lehet ugyan azt állítani, hogy ez a két fogalom *eszme* és *eszmény*, melyek közül előbbi Szilasy, utóbbi Imre szava minden küzdelem nélkül foglalták volna el trónjukat, melyen ma is uralkodnak, mert az eszmének heves harcot kellett küzdenie, nem ugyan a Márton István olyatén *repraesentatio*jával, melyet a testi világban nem létesíthetni, hanem az eszkép, eszme, képzélet, észrajz, előterjesztés, remekkép, képezet, képzet, képezet, tünkép, felfogat, képmegfogás, tárgykép és képzelelssel, ámde az *eszme* mindezeknél alkalmasabb vala, s a létért való küzdelemben Imre és Szilasy győztek, leverve Márton, Ercseit, The-

zarovichot, Barczafalvit stb. Az eszmény szónak szintén valának hatalmas versenytársai u. m. észképzemény, eszmélet, észrajzolat, észremek, észpéldány, teljkép, vezérkép, példakép, zsengekép, rajzgondolat, elmekép, melyek mindenesetre sokáig félelmes ellenfelei voltak az eszménynek, s ezek között bizonyára a Márton István mustrája volt az, mely legkevesbé tehetette vitéssé az eszmény szónak végleges diadalát. S ime az eszme és eszmény ma is él s fog is élni tovább, mert aestheticailag szebbet, grammatikailag rövidebbet s a magyar philosophia számára alkalmasabbat ma sem fogunk összekovácsolhatni sehogy. S ehhez csatlakozik szintén Imre szava az idealis=eszményi, melyet mások, mint a Lexicon képzeményeinek, Thezarovich képzeletbelinek, Balog Sámuel tudományosnak, lelkisnek, Kovács Mihály képzetesnek, Fáy képzelődőnek, Puky képzeti, képzeletinek, Fejér kigondoltnak, Fogarasi képzelményi, képi, ésképes képletesnek, gondolatnak szerettek volna elnevezni. Azonban az eszményi győzött s belletristáink örvendhetnek philosophjainkkal együtt, hogy a latin idealisnak ily kellemesen megfelelő magyar szó termett régibb íróink agyában.

Szerencsés a műszótár az intentio fordításával, mely ott szándék, irányzás, irányzat, ügyekezet; valamint az intelligentiával, mely ott értelem, intellectualis=értelmi. Szintígy beváltak az intuitio = szemlélés, nézlet, intuitivus = nézeti, érzékleti, szemléleti és intuitus = szemlélet, nézlet. A nuance = árnyéklat, színezés; manière = modor, mode = divat, Mutterwitz = elméncség, naïv = szende; passio = szenvedély, már Bugátnál szenv; phaenomenon = tünemény; popularis = népszerű; prioritas = elsőbbség; provincialismus = tájbeszéd; realis = tárgyias, valódi, a mely sokkal jobb mint a valárd; ruina = rom (Vörösmarty); rührend = megható; Selbstsucht = önzés; sensus = érzék; sentimentalismus = érzélgés (Fogarasi); Skizze = vázlat (Helmecki); Sonderling = különö (Kazinczy); Studium = tanulmány (Döbrentei); theoria = elmélet (Fogarasi); thesis = tétel (Kazinczy); transscendentalis = érzékfeletti (Szilasy); tribunus plebis = népnagy Krecsnerics szava, mely nótára megy a háznagy, karnagy stb; tutor = gyámatya (Georch); universitas = egyetem (Kazinczy); universalis = egyetemes (Döbrentei); Unwahrscheinlichkeit = valószínűtlenség; Vernunft = ész; Verstand = értelem; Vielseitigkeit = sokoldalúság; virtus = erény (Szabó D.); wahrnehmen = sejtteni; Wechselwir-

kung = kölesönhatás (Bérszenyi); Zärtlichkeit = gyengédség (Kazinczy); zweckmässig = célszerű (Helmezy), mind oly szavak, melyek ezelőtt 50 évvel íróinknál ha nem is általában, de mindenesetre használatban voltak, s e mellett mind olyanok, melyek helyett igen bajos lenne nekünk epigonoknak jobbakat, helyesebbeket alkotnunk.

Lehetetlen hogy az egész philos. műszótárat értekezésünk keretébe lemásoljuk. Annyi példát idéztünk már is, a melyekből kiviláglik azon tétel igazsága, hogy a mi philosophiai műnyelvünk milyen? s hogy igazuk van-e azoknak, kik folytonosan azt emlegetik, hogy azért nehéz magyarul philosophálni, mert a mi nyelvünk e tekintetben tökéletlen, kezdetleges? Dehogy tökéletlen, dehogy kezdetleges, a mi bölcséleti műnyelvünk a maga nemében nem tökéletlenebb mint a német, mely pedig par excellence lingua philosophica, sőt a mi műnyelvünk sokkal tökéletesebb, mint azon bölcsészeti művek nyelve, melyek magyarul legnagyobb részt napvilágot láttak. Oka pedig ennek az, hogy a mi bölcselőink Zrinyit, Petőfit, Aranyt, Vörösmartyt stb. nem tanulmányozzák. A költők, a nagy költők lehetnének a mi philosophus íróinknak leghatalmasabb tanítói.

Igen nagy baj, hogy a mi bölcsészíróink, belemélyedve a szakszerűség gyakran csalékony ingoványaiba, nem méltatják figyelmükre a nagy költők nagy alkotásait, nem tanulmányozzák műveiket. Ebből önkényt következik, hogy műveik, még ha a szakszerűség szempontjából kifogástalanok lennének is, irány tekintetében szárazak, élvezhetetlenek, emelkedettség, lendület nélküliek. Ezért a művelt nagy közönség titokzatos réműlettel tekint azon emberre, a kit hírből philosophnak ismer, s azon szent borzadály, melyet irántok érez, nem engedi meg műveik olvasását. Így a philosophiai szakszerű szárazság, a lendület nélküli sivárság rossz hírbe keveri magát a philosophiát is. Húzódik tőle mindenki, mert száraz, unalmas. a művelt szellemnek kellő tápot nem adó. S ekként észrevétlenül fölemelkedik a bölcsészeti irodalom s a művelt közönség közt a khinai fal. A philosoph írhat, a mit akar, írhat úgy a hogy akar, úgy sem olvassa senki. S kérdjük már most, mi értelme van annak a magyar philosophiai irodalomnak, ha a beavatottakon kívül nem vesz róla tudomást senki? Ha azon egetrengető eszmék iránt, melyek a mi bölcselőink agyát gyötrik, érzéketlen az egész magyar világ? Véleményünk szerint csak azon irodalomnak van létjoga, a mely hatni képes, s csak az hathat, a mely kellő formában

tálatja föl a bölcséséget. A magyar philosoph nemesak rideg szakférfiú, hanem a nemzeti élet munkása tartozik lenni.

Nálunk nem elég valamely bölcsészeti iránynak teljesen elvont, szakszerű művelése, mert a mi közönségünket még nevelnünk kell a bölcsészeti irodalom megkedvelésére, s ezt csak a bölcsészet nyelvének, az irmodornak gyökeres átváltoztatásával lehet eszközölni. Tehát olvasó közönséget kell teremteni, a lappangó fogékonyságot mindenfelé fölébreszteni, irodalmi működésünk alapjává hazai bölcsészetünk öt-hatszázados multját tenni. Ne feledjék a mi igen tisztelt bölcseleink azon arany igazságot, a mit Erdélyi János a „Hazai bölcsészet jelenében“ éppen a hazai bölcsészet munkásainak intelmül mond: „Emlékeztetem őket az eddigi fogamatlan kísérletekre a bölcsészet útján, melyek mint rendesen idegenből jött mozdulatok, csak függelékei a külföld munkásságának mint ügyekvés, csak vesztegetése az erőnek mint előmenés, csak toldozása a szellem életének“.

Sárospatak.

Kun Pál.
